

ABR 2023

Núm. 031

# Despoblació 1.0: la geografia i els factors del declivi demogràfic rural a l'Espanya del Desarrollisme

**Joaquín Recaño Valverde**Investigador (CED-CERCA) i Professor  
Titular dept. Geografia (UAB)

El debat sobre el despoblament rural, que ha focalitzat el repte demogràfic a Espanya, sol partir del consens sobre les seves arrels històriques. Tanmateix, cal abordar amb detall els factors sociodemogràfics d'aquest origen per poder entendre'l i abordar-lo actualment. Entre 1960 i 1981 es concentra el 65 per cent del declivi demogràfic de les zones rurals en els darrers seixanta anys. En aquesta investigació indaguem dos aspectes poc coneguts d'aquesta fase determinant del despoblament rural: la dimensió geogràfica i els factors que van afavorir aquesta despoblació inicial. Entre els factors que van propiciar el declivi demogràfic de les zones rurals hi ha: l'aïllament geogràfic de les àrees de muntanya, la pobresa, el capital humà i la dependència gairebé exclusiva de l'agricultura; per contra, la diversitat econòmica, la dimensió demogràfica dels nuclis rurals, el poblament dispers i dens i unes bones infraestructures públiques van afavorir la resiliència demogràfica davant de la despoblació.

## INTRODUCCIÓ

Els estudis recents sobre despoblació s'han centrat en allò que podríem definir com l'Epíleg del Procés de Despoblació, una fase molt avançada, gairebé irreversible, de l'èxode rural. Els escassos efectius de població que queden en extenses zones del centre i nord peninsular

s'han reduït considerablement en relació amb la població que habitava aquests llocs als anys seixanta i les condicions socioeconòmiques del món rural actual no s'assemblen gens al que passava fa 60 anys en aquestes àrees. El camp espanyol havia experimentat dificultats durant la dècada dels cinquanta per mantenir una població rural que havia crescut gairebé sense canvis estructurals en l'agricultura. La tesi d'una sobre població rural prèvia a la despoblació no és desgavellada, encara que ens falten investigacions que corroborin aquesta hipòtesi. La despoblació rural es desencadena en el context d'un sector agrari amb baixa productivitat i mecanització incipient a les portes de grans transformacions. L'emigració cap a les ciutats va suposar llavors un alleugeriment i l'obertura d'oportunitats vitals per a homes i dones que no s'haurien pogut desenvolupar als espais rurals. Iniciat el *Pla d'Estabilització* el 1959, les zones rurals entren en una espiral de despoblació que buidarà extenses àrees del territori i no amainarà fins a la irrupció de les successives crisis econòmiques de la segona meitat de la dècada dels setanta. Aleshores, una part important de les àrees rurals havien experimentat un declivi demogràfic irreversible. Aquest estudi comprèn allò que podríem definir en llenguatge cinematogràfic com la *Preqüela de la Despoblació*. Es tracta d'una indagació sobre el món rural, les característiques i els factors que van impulsar, des del punt de vista de les zones d'origen, el declivi demogràfic del món rural entre el 1960 i el 1981, la fase més intensa i extensa de la despoblació.

## FONTS

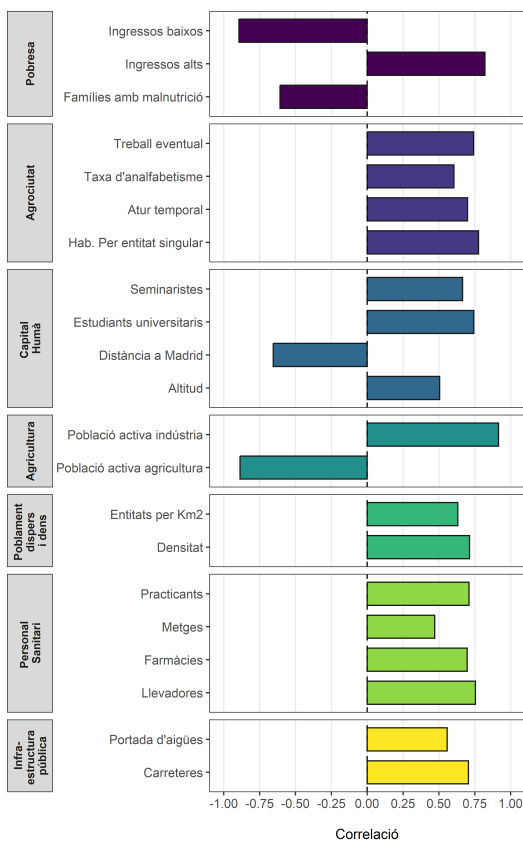
Les dades utilitzades en aquesta investigació procedeixen de l'apèndix estadístic i cartogràfic de la publicació *Factores Humanos y Sociales. Anexo al Plan de Desarrollo Económico y Social*. Aquesta font recull informació sobre evolució demogràfica, poblament, població activa per sectors, ingressos familiars, treball femení i infantil, atur, treball eventual, situació alimentària, nivell educatiu i infraestructures de tots els municipis d'Espanya entre els anys 1963 i 1964.

Amb aquestes dades, es va dur a terme una zonificació de les àrees rurals espanyoles definides per criteris de contigüitat geogràfica i homogeneïtat socioeconòmica, distingint-ne 360 zones, que ens ofereixen un retrat molt precís del món rural espanyol de principis de la dècada dels seixanta.

## UN MÓN RURAL AMB UNA DESPOBLACIÓ DIVERSA

Unes 264 zones (un 73,3%) van tenir pèrdues netes de població entre el 1960 i el 1981 i constitueixen el nostre objecte d'anàlisi. A aquestes zones rurals no només es van fer fonedissos tots els guanys per creixement natural en una etapa d'elevada fecunditat i baixa mortalitat, sinó que a aquestes pèrdues també hi hauríem de sumar una intensa emigració neta que va ser molt superior a la que comptabilitzen les pèrdues absolutes.

Per a les 264 zones rurals en declivi demogràfic, s'ha confeccionat una tipologia amb mètodes estadístics multivariants, una anàlisi de components principals que ha fet servir 28 variables sobre aspectes molt diversos. Aquest tipus d'anàlisi ha identificat set factors que caracteritzen les



**Figura 1.** Factors explicatius de la diversitat de l'Espanya Rural (CIRCA 1963)

**Font:** Elaboració pròpia a partir de l'apèndix estadístic de l'Annex al Pla de Desenvolupament Econòmic i Social (1964).

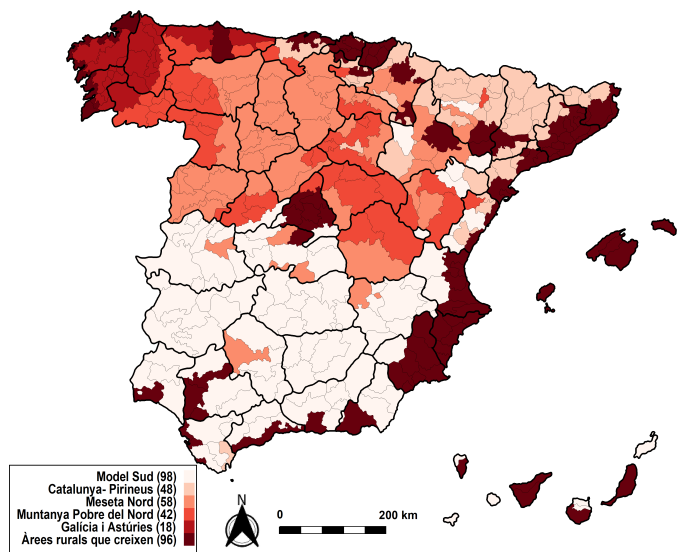
zones, les correlacions més significatives de les quals -amb les principals variables- es mostren a la figura 1.

Els factors identificats per ordre d'importància són: un primer factor associat a la pobresa; un segon factor anomenat agrociutat, relacionat amb la dimensió demogràfica dels pobles, el treball eventual, l'atur estructural i una proporció més gran

d'analfabets; un tercer factor connectat amb la proporció d'estudiants universitaris i seminaristes i la proximitat a Madrid, anomenat capital humà; un quart factor, altament correlacionat amb la diversitat productiva i el pes del sector primari; un cinquè factor, associat amb la densitat rural i el nombre d'entitats singulars per km<sup>2</sup>, que identifiquem com a poblament dens i disseminat; un sisè factor relacionat amb el personal sanitari; i finalment; un factor definit per la disponibilitat d'infraestructura pública bàsica lligada amb l'accessibilitat per carretera i el subministrament municipal d'aigua.

## UNA GEOGRAFIA DE LES ZONES RURALS (CIRCA 1963)

La desigual distribució dels factors al territori dibuixa cinc espais rurals que han estat obtinguts mitjançant una anàlisi de conglomerats i que es caracteritzen per la seva contigüitat geogràfica. Un sisè grup geogràfic rural correspon a les àrees de creixement (Figura 2).



**Figura 2.** Tipologies de les Zones Rurals a Espanya (circa 1963)

**Font:** Elaboració pròpia a partir de l'apèndix estadístic de l'Annex al Pla de Desenvolupament Econòmic i Social (1964).

Al model rural Sud, el pes del factor associat amb l'agrociutat i la dimensió demogràfica és el dominant: són zones amb baix capital humà, un nivell de pobresa per sobre de la mitjana rural, atur estacional i eventualitat laboral.

El segon clúster agrupa entitats de menor dimensió demogràfica, més diversitat econòmica (el sector secundari arriba a aquestes zones gairebé el 20%), les rendes més altes de totes les zones rurals, baix atur i eventualitat i millors infraestructures públiques. Es tracta del món

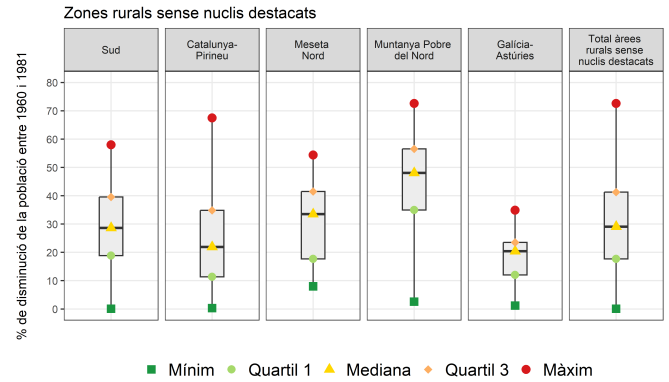
rural amb més avantatges econòmics on la proporció de famílies amb alimentació insuficient és només de l'11,8%. És el model rural Catalunya-Pirineus o Món Rural Ric. El tercer grup mostra una major dotació de capital humà. És una àrea de petits pobles propers a Madrid, amb un influent paper de l'Església en la formació (la proporció de seminaristes és la més alta de totes les zones rurals), disposa de rendes mitjanes, una privació alimentària baixa, amb bones comunicacions, però amb un accés deficient a l'aigua corrent. Es tracta del model rural de la Meseta Nord.

El quart conglomerat està integrat per àrees relativament pobres situades a zones de muntanya, són municipis distants de la capital de província, amb pitjors infraestructures, un elevat atur temporal i una privació alimentària que afecta gairebé el 50 per cent de les famílies, en què l'agricultura i la ramaderia frega el 90 per cent de la població activa. És l'espai que constitueix el model de la Muntanya Rural Pobre del Nord Peninsular.

L'últim dels clústers en declivi demogràfic és un espai geogràfic continu, caracteritzat per un poblament dispers d'altres densitats, un sector primari que supera el 90 per cent de la població activa, elevat nivell de pobresa, una privació alimentària que afecta el 46,4 per cent de les famílies i la proporció més elevada de treball infantil a l'agricultura entre totes les zones rurals d'Espanya. Aquesta agrupació constitueix el model rural de Galícia i Astúries.

## LA PÈRDUA DE POBLACIÓ A LES ZONES RURALS I ELS FACTORS QUE L'EXPLIQUEN

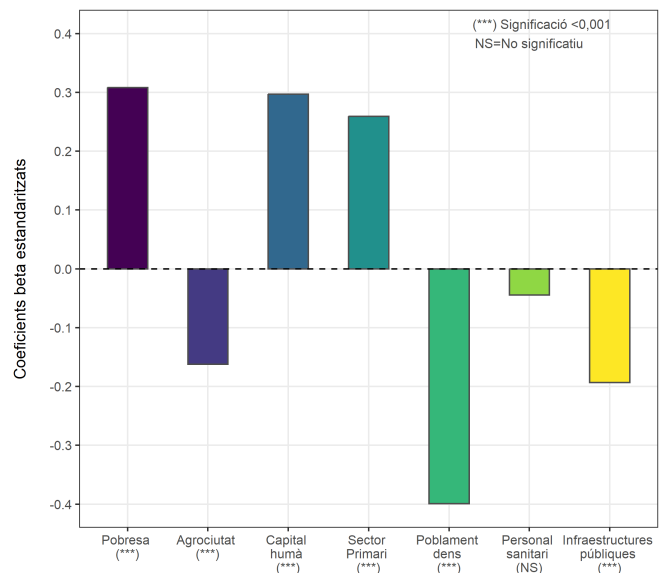
L'impacte de la despoblació es caracteritza per una gradació que va des de la resiliència demogràfica fins al declivi demogràfic intens (Figura 3). Els municipis pobres de la muntanya nord van experimentar la pèrdua més gran de població, superior al 60 per cent, però aquest resultat oculta una elevada varietat, on moltes entitats municipals d'aquesta zona perden més del 90 per cent dels seus efectius entre 1960 i 1981. La Meseta Nord va ocupar la segona posició en la intensitat del declivi demogràfic, seguida per les àrees del sud de la Península i el conglomerat espacial que constitueixen Catalunya i el Pirineu. A l'altre extrem, amb les pèrdues menys rellevants hi ha la regió de Galícia i Astúries, on malgrat les seves negatives condicions socioeconòmiques, el peculiar sistema de poblament va mantenir les poblacions municipals, mentre es produïa una pèrdua inframunicipal de població en determinades parròquies i *concejos*.



**Figura 3.** Intensitat de la despoblació de les zones rurals (1960-1981)

**Font:** Elaboració pròpia a partir de l'apèndix estadístic de l'Annex al Pla de Desenvolupament Econòmic i Social (1964) i FBBVA (2015).

La pobresa, el capital humà i la dependència del sector primari van propiciar la despoblació. Per contra, la mida demogràfica, la diversitat econòmica, el poblament disseminat dens i la disposició d'infraestructures van afavorir la retenció de població a les zones rurals (Figura 4). Seguint aquest raonament, podem ressaltar que els pobles petits, localitzats en àrees de difícil accés i dependents exclusivament de l'agricultura, van ser els més afectats pel declivi demogràfic. L'aportació del personal sanitari, objecte actual de reivindicació a les àrees rurals, no va ser significativa en l'explicació de la despoblació.



**Figura 4.** Factors explicatius de la despoblació de les zones rurals (1960-1981)

**Font:** Elaboració pròpia a partir de l'apèndix estadístic de l'Annex al Pla de Desenvolupament Econòmic i Social (1964) i FBBVA (2015).

La simultaneïtat de dos factors antagònics i no concomitants en l'explicació de les pèrdues de població, la pobresa i el capital humà, no són excloents. La pobresa va ser un factor d'expulsió de les àrees rurals, mentre que, a les zones amb

més capital humà, van ser les oportunitats de mobilitat social que ofería una economia urbana en franca expansió les que van propiciar-ne la despoblació. La pèrdua de capital humà d'àrees de l'interior peninsular que ha suscitat un interès acadèmic i mediàtic recent era un mecanisme consolidat a la dècada dels seixanta, integrant un sistema de promoció social en una terra que, amb una secular major formació educativa, ofería escasses oportunitats de promoció econòmica i social.

## LLIÇONS DEL PASSAT

Entre 1960 i 1981, el principal mecanisme de declivi demogràfic va ser l'èxode migratori, actualment aquest mecanisme ha estat substituït pel decreixement natural associat a l'envelliment demogràfic. Aquest canvi no és fútil. Si l'emigració pot ser mitigada amb innovadores i costoses mesures econòmiques, la recuperació de la natalitat no apareix a l'horitzó; d'altra banda, el progressiu envelliment de la població a les àrees rurals augura un pes creixent de la mortalitat. Aquesta situació ens deixa la immigració com a única alternativa realista per recuperar els territoris despoblats.

El món rural als anys seixanta era tan divers com l'actual i el seu declivi demogràfic també va ser variat. Les polítiques de lluita contra la despoblació no poden ser idèntiques, han de respondre a les peculiaritats de cada territori rural. Els mecanismes que van afavorir la despoblació han decaïgut actualment: la pobresa ha disminuït substancialment i s'ha

enquistat al sud de la Península, on la dimensió demogràfica més gran dels pobles va actuar històricament com a factor protector respecte a la despoblació. El capital humà més gran en els àmbits rurals de certes àrees ja era un mecanisme de promoció social als anys seixanta. Ha canviat poc aquest engranatge d'enginyeria social i territorial. Si als anys seixanta, la disposició d'una titulació de batxiller era garantia d'ocupació a les zones urbanes, actualment els estudis superiors constitueixen el nou mecanisme de promoció dels joves rurals que tenen com a destinació final la gran ciutat. Hem deixat per al final un aspecte crucial que cal tenir en compte: l'aïllament de certes àrees rurals. Als anys cinquanta i seixanta del segle passat, podíem atribuir a la manca d'infraestructures bàsiques un clar paper com a factor de despoblació a les àrees de muntanya; actualment, les infraestructures d'aquestes zones han millorat significativament. Tot i això, alguna cosa ha canviat substancialment: si l'aïllament geogràfic de la primera despoblació es va produir en un món ple, ara ho fa en un món rural buit amb escasses expectatives de regeneració demogràfica.

### Referències bibliogràfiques

Camarero, L. A. (1993). Del éxodo rural y del éxodo urbano: ocaso y renacimiento de los asentamientos rurales en España (Vol. 81). Madrid: Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación, Secretaría General Técnica, *Centro de Publicaciones*, 512 pp.

Collantes, F; Pinilla, V. (2019). ¿Lugares que no importan? La despoblación de la España rural desde 1900 hasta el presente. Zaragoza: *Prensas de la Universidad de Zaragoza*, 266 pp.

Recaño, J. (2017). La sostenibilidad demográfica de la España vacía, *Perspectives Demogràfiques*, 7: 1-4 (ISSN: 2696- 4228). DOI: 10.46710/ced.pd.esp.7

### Cita

Recaño, J. (2023). "Despoblació 1.0: la geografia i els factors del declivi demogràfic rural a l'Espanya del Desenvolupament", *Perspectives Demogràfiques*, 31: 1-4 (ISSN: 2696- 4228). DOI: 10.46710/ced.pd.cat.31

### ISSN

ISSN 2696-4228

### DOI

<https://doi.org/10.46710/ced.pd.cat.31>

### Editors

Andreu Domingo i Albert Esteve

### Correspondència dirigida a

Joaquín Recaño Valverde  
[jrecano@ced.uab.cat](mailto:jrecano@ced.uab.cat)

### Crèdits

Gràfics: Anna Turu

### Maquetació

Eva Albors i Xavier Ruiz

### Fonts

Comisaría del Plan de Desarrollo Económico y Social (1964). Factores humanos y sociales. Madrid. Comisaría del Plan de Desarrollo Económico y Social. Madrid. 552 pp.

Fundación BBVA; IVIE (Instituto Valenciano de Investigaciones Económicas). Cambios en la estructura y localización de la población: series homogéneas (1900-2011). <http://www.fbbva.es/TLFU/tlfu/esp/areas/econosoc/bbdd/serieshomg.jsp>

### Agraïments

Aquesta recerca ha comptat amb finançament del projecte del Ministerio de Ciencia e Innovación: El impacto de la Covid-19 en los procesos migratorios y residenciales: España en perspectiva comparada (PID2020-113665RBI00).

### Direcció Twitter

@CEDemografia

### Contacte

Centre d'Estudis Demogràfics  
Carrer de Ca n'Altayó, Edifici E2  
Universitat Autònoma de Barcelona  
08193 Bellaterra / Barcelona  
Espanya  
+34 93 5813060  
[demog@ced.uab.es](mailto:demog@ced.uab.es)  
<https://ced.cat/>